

Τμήμα Οικονομικής Επιστήμης
Οικονομικό Πανεπιστήμιο Αθηνών
Μάθημα: «Αρχές Κοινωνιολογίας»
Εξάμηνο: Γ' (2019-20)
Διδάσκων: Δημήτρης Δάλλας

Μάθημα 2^ο

Οι θεμελιωτές της Κοινωνιολογίας I:

Οι βασικές θέσεις και η συνεισφορά στην επιστήμη της Κοινωνιολογίας
των

A. Comte και E. Durkheim

Εισαγωγή

Η επιστήμη της κοινωνιολογίας εμφανίστηκε σε μια περίοδο κρίσης και μετάβασης από την θεοκρατική και φεουδαρχική τάξη πραγμάτων προς τη νεωτερική, βιομηχανική, καπιταλιστική κοινωνία. Οι ιδέες του πνευματικού κινήματος του Διαφωτισμού για τη «φυσική κατάσταση» της ελευθερίας του ανθρώπου, την ικανότητα του ελεύθερου και κριτικού στοχασμού, την χρήση του «ορθού λόγου» και την κατάκτηση της επιστημονικής γνώσης σε συνδυασμό με την αξιοποίηση των επιτευγμάτων των φυσικών, θετικών επιστημών στην τεχνολογική ανάπτυξη (βιομηχανική επανάσταση) και τις ριζικές ανατροπές που σηματοδότησαν οι αστικές επαναστάσεις και κυρίως η Γαλλική Επανάσταση (1789) στους πολιτικούς θεσμούς και στην κατοχύρωση των δικαιωμάτων του ανθρώπου (ατομικές ελευθερίες, ισονομία, ελευθερία της συνείδησης, λαϊκή κυριαρχία, δημοκρατική πλειοψηφία, διάκριση εξουσιών) συνθέτουν ένα μεγάλο μέρος του καμβά μιας ιστορικής συνθήκης εκτεταμένων μετασχηματισμών, ριζικών αλλαγών και ανοικτών προκλήσεων σε φιλοσοφικό, πολιτικό, κοινωνικό και οικονομικό επίπεδο. Σε αυτή την περίοδο μετάβασης διαμορφώνονται ρεύματα της νεότερης κοινωνικής σκέψης, τα οποία αναπτύσσουν διαφορετικές φιλοσοφικές και κοινωνικές προσεγγίσεις ώστε να κατανοήσουν, να αναλύσουν και να ερμηνεύσουν τις ανακατατάξεις και τις προοπτικές της κοινωνικής εξέλιξης.

Ως μια μορφή «συντηρητικής αντίδρασης» στις ανατροπές που είχαν πυροδοτήσει η Γαλλική Επανάσταση στο κοινωνικο-πολιτικό επίπεδο και οι ιδέες του Διαφωτισμού για την ανθρώπινη ελευθερία και για τη δυνατότητα και συνάμα ανάγκη για υποβολή των παραδεδομένων αξιών, ιδεών και των μορφών κοινωνικής οργάνωσης στην κριτική βάση, διαμορφώθηκε η φιλοσοφία του Θετικισμού.

Ο Θετικισμός εμπνεύστηκε από τα επιτεύγματα των φυσικών, θετικών επιστημών υιοθετώντας τον επιστημονισμό, όπως τον είχε υιοθετήσει και το πνευματικό κίνημα του Διαφωτισμού. Ο επιστημονισμός συνίσταται «στην αντίληψη της πρωτοκαθεδρίας, της εγκυρότητας και της βεβαιότητας που εθεωρείτο ότι διασφάλιζε η μέθοδος της φυσικής έναντι των τρόπων της φιλοσοφίας και της κριτικής σκέψης».¹ Το επιτυχημένο παράδειγμα των θετικών επιστημών, και ιδίως των μαθηματικών και της φυσικής, προσέφερε την «ορθή» μεθοδολογική βάση για την επιστήμη τόσο των φυσικών όσο και των κοινωνικών φαινομένων. Ο Θετικισμός ως φιλοσοφικό ρεύμα, το οποίο προσπάθησε να το θεμελιώσει ο Αύγουστος Κοντ, υιοθέτησε τις μεθόδους των φυσικών επιστημών αλλά διαχωρίστηκε από το Διαφωτισμό, καθώς αρνήθηκε το κριτικό πνεύμα του, δηλαδή τη δυνατότητα και το καθήκον της διαρκούς αμφισβήτησης και κριτικής διερώτησης. Αυτό είχε ως συνέπεια την «εργαλειοποίηση» του ορθού λόγου, δηλαδή την υπαγωγή του ορθολογισμού στην υπηρεσία συγκεκριμένων κάθε φορά σκοπών χωρίς την μεσολάβηση της κριτικής διερώτησης για το νόημα και τις συνέπειες των σκοπών αυτών. Αυτή την κριτική στον εργαλειακό ορθολογισμό, στην μαθηματική τυποποίηση της σκέψης, η οποία απώλεσε την ικανότητα του αναστοχασμού, ασκούν στο έργο τους *Διαλεκτική του Διαφωτισμού* ο Τ. Αντόρνο και Μ. Χορκχάιμερ.² Ένα άλλο μέλος της Σχολής της Φραγκφούρτης ο Χ. Μαρκούζε επισήμανε ότι ο όρος *θετικός* χρησιμοποιήθηκε από το φιλοσοφικό ρεύμα του Θετικισμού ως απάντηση στον όρο *κριτική*.³

Συνοπτικά, λοιπόν, θα μπορούσαμε να πούμε ότι ο επιθετικός προσδιορισμός *θετικός* για το φιλοσοφικό ρεύμα του Θετικισμού εκφράζει το μεθοδολογικό προσανατολισμό και την κοινωνικο-πολιτική επιδίωξή του, δηλαδή: 1) υιοθετεί τη μεθοδολογία των φυσικών, θετικών επιστημών για τη μελέτη της κοινωνίας και του

¹ Μ. Ν. Αντωνοπούλου, *Οι κλασικοί της κοινωνιολογίας: Κοινωνική θεωρία και νεότερη κοινωνία*, Σαββάλας, Αθήνα 2008, σ. 18.

² Μ.Χορκχάιμερ-Τ.Β.Αντόρνο, *Διαλεκτική του Διαφωτισμού*, μετ. Λ.Αναγνώστου, επιμ. Γ.Κουζέλης, επίμετρο Κ.Ψυχοπαίδης, Νήσος, Αθήνα 1996, σ. 64.

³ Χ.Μαρκούζε, *Λόγος και επανάσταση: Ο Χέγκελ και η γένεση της κοινωνικής θεωρίας*, μετ. Γ.Λυκιαρδόπουλος, Ύψιλον, Αθήνα 1985.

ανθρώπου (εμπειρική, συστηματική παρατήρηση, πείραμα, εξήγηση μέσω αιτιακών συναρτήσεων, διατύπωση γενικευτικών προτάσεων και νομοτελειών) και 2) αποδέχεται την υπάρχουσα νεωτερική καπιταλιστική κοινωνία και αναζητεί επιστημονικά έγκυρες λύσεις θετικής διεξόδου από τα έντονα κοινωνικά προβλήματα της εποχής.

Αύγουστος Κοντ **(Auguste Comte, 1798-1857)**

Εισαγωγή

Ο Αύγουστος Κοντ θεωρείται ο πατέρας της γαλλικής σχολής της κοινωνιολογίας. Το έργο του άσκησε μεγάλη επιρροή στη σκέψη του 19^{ου} αιώνα, θέτοντας θεωρητικές και μεθοδολογικές θέσεις, που επηρέασαν την κοινωνιολογική και κοινωνική σκέψη μεταγενέστερων κοινωνιολόγων, όπως του μαθητή του Εμίλ Ντιρκέμ. Σημαντικά έργα του είναι το *Μαθήματα θετικής φιλοσοφίας* (1830-1842) και το *Σύστημα θετικής πολιτικής* (1851-1854).

Η θετική φιλοσοφία και η «Βασίλισσα των επιστημών»

Σε αυτή την περίοδο των ανακατατάξεων και των ανατροπών στα τέλη του 18^{ου} και αρχές του 19^{ου} αιώνα ο Κοντ στρέφει το επιστημονικό και πολιτικό του ενδιαφέρον προς την αποκατάσταση της κοινωνικής τάξης, ειρήνης και αρμονίας. Η βασική αιτία αυτής της ιστορικής κρίσης, της περιόδου της «αναρχίας», όπως έλεγε ο ίδιος, ήταν η έλλειψη της επικράτησης ενός «πνεύματος», που θα γινόταν ευρέως αποδεκτό ως μια πηγή νομιμοποίησης, έτσι ώστε να εξασφαλίσει την συνοχή, την ευταξία και την κοινωνική συναίνεση. Το «πνεύμα», έννοια βασική στο σύστημα της σκέψης του Κοντ, ή η «φιλοσοφία» μιας εποχής συντίθεται από το σύνολο των ιδεών και των αντιλήψεων οι οποίες κυριαρχούν και ρυθμίζουν την κοινωνική ζωή. Η απουσία ενός τέτοιου «πνεύματος», το οποίο θα συνιστούσε μια νέα μορφή πνευματικής εξουσίας που θα διασφάλιζε την κοινωνική συνοχή, μαρτυρούσε κατά τον Κοντ το μεταβατικό ιστορικό στάδιο στο οποίο βρισκόταν η κοινωνία. Η αποκατάσταση της κοινωνικής συνοχής και της «αληθινής κοινωνικής τάξης» θα επιτυγχάνονταν εφόσον ένα νέο «πνεύμα», ένα νέο σύστημα ιδεών και ηθικών αρχών θα εγκαθιδρύονταν μέσω της

ευρείας αναγνώρισής του από το σύνολο της κοινωνίας. Αυτή η αποκατάσταση της κοινωνικής τάξης και ειρήνης αποτέλεσε το σκοπό της επιστημονικής (και ιδεολογικής) του προσπάθειας μέσω της συγκρότησης μιας νέας *θρησκείας της Ανθρωπότητας*, όπως έλεγε ο ίδιος.

Με ποιο τρόπο θα εδραιωνόταν και θα κυριαρχούσε αυτή η νέα θρησκείας της Ανθρωπότητας κατά τον Κοντ; Με την περαιτέρω ανάπτυξη του «θετικού πνεύματος», που διέκρινε τις φυσικές επιστήμες, και την ευρεία αποδοχή του από τους ανθρώπους. Το «θετικό πνεύμα» ή η «θετική φιλοσοφία» για τον Κοντ συνίστατο στους τρόπους επιστημονικής μελέτης και τεκμηρίωσης αλλά και στους τρόπους σκέψης και κοινωνικής δράσης, οι οποίοι βασίζονται στην εμπειρική, συστηματική παρατήρηση, την πειραματική επαλήθευση και στη διατύπωση επιχειρημάτων και θεωριών, που βασίζονται σε εμπειρικά ελεγχόμενες υποθέσεις.

Στη νεωτερική, βιομηχανική, καπιταλιστική «προοδεύουσα» κοινωνία, οι ανακατατάξεις, οι ανταγωνισμοί, οι συγκρούσεις, οι παθογένειες, οι κλυδωνισμοί θα αποτρέπονταν εφόσον η κοινωνία πέραγε στο «θετικό στάδιο» της εξέλιξής της, δηλαδή στο στάδιο που θα κυριαρχούσε το «θετικό πνεύμα». Το γεγονός, λοιπόν, ότι ακόμη δεν είχε εισέλθει η κοινωνία σε αυτό το στάδιο αποτελούσε την αιτία της κρίσης που βίωναν οι Ευρωπαϊκές κοινωνίες στα τέλη του 18^{ου} αιώνα. Ο Κοντ, όπως προαναφέρθηκε, κατανοούσε και ερμήνευε αυτή την περίοδο της κρίσης ως μια μεταβατική φάση. Μεταβατική σε σχέση με ποιο προηγούμενο στάδιο και ποιά τα χαρακτηριστικά του παρόντος σταδίου της εποχής του;

Μια δεύτερη έννοια-ιδέα βασική στο σύστημα σκέψης του Κοντ, πέρα από το «πνεύμα» (ή «φιλοσοφία»), ήταν η «πρόοδος». Ο Κοντ είχε επεξεργαστεί μέσω μιας ιστορικής συγκριτικής αναλυτικής μεθόδου (προβληματική, εν τούτοις) μια θεωρία εξέλιξης της ανθρώπινης κοινωνίας, σύμφωνα με την οποία οι μορφές κοινωνικής οργάνωσης και οι μορφές του «πνεύματος», δηλαδή τα συστήματα ιδεών, αντιλήψεων και ηθικών αρχών, διέρχονταν μια εξελικτική πορεία μέσω των τριών σταδίων: του «θεολογικού», του «μεταφυσικού» και του «θετικού».

Το «θεολογικό στάδιο» αντιστοιχούσε ιστορικά στη μεσαιωνική κοινωνία, όπου η αντίληψη για την αιτία του κόσμου και των φαινομένων αποδίδονταν σε υπερφυσικές δυνάμεις.⁴

---

⁴ Μ. Ν. Αντωνοπούλου, *Οι κλασικοί της κοινωνιολογίας: Κοινωνική θεωρία και νεότερη κοινωνία*, Σαββάλας, Αθήνα 2008, σ. 69. Η Αντωνοπούλου υποστηρίζει ότι «οι τρεις φιλοσοφίες ή συστήματα δεν αποτελούν μόνο τρόπους σκέψης και μεθοδολογίες με τις οποίες το ανθρώπινο πνεύμα επιχειρεί να

Το «μεταφυσικό στάδιο» αντιστοιχούσε στην πρώιμη νεωτερική κοινωνία της απολυταρχίας και του Διαφωτισμού, όπου η αιτία του κόσμου και οι οργανωτικές αρχές της αντίληψης και της δράσης των ανθρώπων είχαν αποδοθεί σε αφηρημένες οντότητες, όπως η φύση. Η φιλοσοφία του Διαφωτισμού κατά τον Κοντ είχε ένα μεταβατικό ρόλο, καθώς απονομιμοποίησε τη θεοκρατική αντίληψη και άνοιγε το δρόμο για τη μετάβαση στο τρίτο στάδιο, στο «θετικό». Η φιλοσοφία του Διαφωτισμού δεν θα μπορούσε παρά να είναι μεταβατική για δύο λόγους. Πρώτον, επειδή αντιλαμβανόταν ως «πρόοδο» τη διαρκή αμφισβήτηση των κοινωνικών θεσμών, οι οποίοι εξασφάλιζαν μια σταθερότητα και λειτουργικότητα των κοινωνιών μέσα στο χρόνο. Δεύτερον, επειδή οι θεωρητικές προτάσεις για τον άνθρωπο, τα δικαιώματά του, τη φύση της κοινωνίας και την κοινωνική οργάνωση δεν βασιζόταν σε εμπειρικά ελεγχόμενες υποθέσεις, αλλά σε αφηρημένες υποθέσεις μιας «φυσικής τάξης». Ο Κοντ αποκαλούσε τη φιλοσοφία του Διαφωτισμού ως «μεταφυσική φιλοσοφία».⁵

Το «θετικό πνεύμα», λοιπόν, ως η μεθοδολογική και θεωρητική βάση των θετικών επιστημών θα έπρεπε να αποτελεί και τη βάση της νέας επιστήμης της κοινωνιολογίας και της «θετικής πολιτικής». Αυτός ο προσανατολισμός της επιστήμης θα συνέβαλε και στην ηθική ανασυγκρότηση της κοινωνίας, καθώς θα παρήγαγε και μια νέα συλλογική συνείδηση μέσω της ηθικής διαπαιδαγώγησης των ανθρώπων. Η φιλοσοφία των «δικαιωμάτων» και του «ατομισμού» θα έπρεπε να αντικατασταθεί, κατά τον Κοντ, από την ηθική των «υποχρεώσεων» και του «καθήκοντος».

ερμηνεύσει τον κόσμο. Εκφράζουν και καταγράφουν τους τρόπους των ανθρωπίνων δραστηριοτήτων και ενεργειών, της κοινωνικής δηλαδή πρακτικής και οργάνωσης. Κάθε φιλοσοφία εκφράζει ένα “κοινωνικό καθεστώς”, όπως αναφέρθηκε ήδη παραπάνω, καταγράφει μια κοινωνική «κατάσταση» και αναφέρεται και καταγράφει όχι μόνο τις πνευματικές αλλά και τις υλικές πλευρές της ανθρώπινης ζωής. Ο Κοντ θεωρεί ότι στο θεολογικό καθεστώς αντιστοιχεί η κοινωνική οργάνωση που χαρακτηρίζεται από “στρατιωτικό πνεύμα”. Στην εξουσία της κοινωνίας βρίσκονται όσοι έχουν ως κύρια ασχολία τον πόλεμο. Κυρίαρχη κοινωνική ολότητα είναι η κοινωνική ομάδα της οικογένειας. Στο μεταφυσικό καθεστώς επικρατεί το “νομικό” πνεύμα. Την κοινωνία διοικούν οι άνθρωποι που εκφράζουν, εμφορούνται των νομικών ρυθμίσεων, οι νομικοί, οι δικηγόροι. Στην περίπτωση αυτή η κύρια κοινωνική ολότητα είναι το κράτος. Στο θετικό, τέλος, καθεστώς κυριαρχεί η επιστήμη και η βιομηχανία, ενώ η κοινωνική ολότητα περιλαμβάνει πλέον την ανθρωπότητα ολόκληρη. Στο πρώτο, το θεολογικό καθεστώς, ισχύει το “θείο δίκαιο” (*droit divine*) · στο δεύτερο η αρχή της “λαϊκής κυριαρχίας” · ενώ στο τρίτο η “θετική πολιτική”».

⁵ Όπ.π., σ.67. Όπως επισημαίνει η Αντωνοπούλου, «για τον Κοντ η “ελευθερία της συνείδησης” ήταν ένα είδος δόγμα που είχε μεν αξία και λειτουργικότητα ως όπλο κατά των θεοκρατικών αντιλήψεων της μεσαιωνικής κοινωνίας, όφειλε όμως να ξεπερασθεί ως ιδεολογία ή ως τρόπος θεώρησης του ανθρώπου και να καταργηθεί ως ηθική αρχή. “Ελευθερία της συνείδησης” σήμαινε, κατά τον Κοντ, υποκειμενισμό, ατομισμό, αυθαιρεσία και συνεπώς αταξία. Για τον Κοντ η “ασθένεια”, κατά κάποιο τρόπο, του δυτικού κόσμου βρισκόταν στον “ατομισμό” και τον “εγωισμό”. Δεν ήταν δυνατόν να στηριχθεί σε μια τέτοια αρχή η κοινωνική τάξη και αρμονία».

Σύμφωνα με τον Κοντ, όλες οι επιστήμες ακολουθούν την ίδια μέθοδο διερεύνησης και εξήγησης των φαινομένων. Η συστηματική παρατήρηση των φαινομένων, η ανακάλυψη των αιτιακών σχέσεων μεταξύ των συνθηκών και των φαινομένων, ο περαιτέρω εμπειρικός –και μέσω πειράματος– έλεγχος των σχέσεων αυτών, η διατύπωση προτάσεων που εκφράζουν τις «κανονικότητες» που διέπουν τις σχέσεις των φαινομένων συνιστούν την επιστημονική, θετική μέθοδο. Αυτή τη μέθοδο καλούνταν οι νέοι φορείς του «θετικού πνεύματος», οι κοινωνιολόγοι να υιοθετήσουν και να αναπτύξουν στη μελέτη της κοινωνίας και του ανθρώπου.

Ο Κοντ είδε την κοινωνιολογία ως την πιο σύνθετη επιστήμη, τη «Βασίλισσα των επιστημών», όπως έλεγε χαρακτηριστικά, καθότι αποτελούσε την επιστήμη που είχε ως αντικείμενό της το πιο σύνθετο από τις άλλες θετικές επιστήμες, δηλαδή τον άνθρωπο, ο οποίος διαθέτει την ικανότητα της σκέψης και της επίκτητης μάθησης. Για τον Κοντ, η νέα θετική επιστήμη της κοινωνιολογίας αποτελούσε έκφραση της εξέλιξης του θετικού πνεύματος, της προόδου της ανθρώπινης γνώσης. Όπως παρατηρεί η Μαρία Ν. Αντωνοπούλου, σύμφωνα με το σχήμα του Κοντ «η κοινωνιολογία σηματοδοτεί το “τέλος” της ανθρώπινης εξέλιξης, τόσο όσον αφορά την πνευματική της πορεία όσο και την κοινωνική, καθόσον η ανακάλυψη και η καταγραφή των “νόμων” που προσδιορίζουν την εξέλιξη αυτή επιτρέπουν την αναδιοργάνωση της κοινωνίας σε “αληθινές” πλέον βάσεις, σε θεμέλια που είναι σύμφωνα με την αληθινή φύση του ανθρώπου και των κοινωνικών θεσμών».⁶

Η κοινωνία στο σύστημα σκέψης του Α. Κοντ

Η παράσταση του Κοντ για την κοινωνία ήταν αυτή μιας οργανικής ολότητας, η οποία συγκροτείται από μέρη τα οποία συνδέονται οργανικά μεταξύ τους. Η κοινωνία, λοιπόν, παριστάνονταν ως ένας οργανισμός, όπου τα διάφορα μέρη αναλαμβάνουν να εκπληρώσουν μια ζωτική λειτουργία για την αναπαραγωγή, την επιβίωση του οργανισμού. Επίσης, πέρα από τα συστατικά στοιχεία που εξασφάλιζαν τη λειτουργικότητα και επιβίωση αυτής της οργανικής ολότητας, ο Κοντ αναγνώριζε και μια εξελικτική δυναμική ως ένα εσωτερικό γνώρισμα, ιδιότητα των οργανισμών. Έκανε λοιπόν, λόγο για «στατικά» και «δυναμικά» συστατικά στοιχεία που απάρτιζαν την κοινωνία.

---

⁶ Μ. Ν. Αντωνοπούλου, *Οι κλασικοί της κοινωνιολογίας: Κοινωνική θεωρία και νεότερη κοινωνία*, Σαββάλας, Αθήνα 2008, σ. 54.

Οι έννοιες της «τάξης» και της «προόδου» εκλαμβάνονταν από τον Κοντ ως συμφυή χαρακτηριστικά της ανθρώπινης κοινωνίας. Η τάξη, η αρμονία ήταν η «φυσική», κανονική κατάσταση της κοινωνίας. Για τον Κοντ υπάρχουν «νόμοι» και «κανόνες» που διασφαλίζουν την ευρυθμία και την αρμονία της κοινωνικής ζωής, δηλαδή υπάρχουν κάποιοι παράγοντες σταθερότητας.

«Κοινωνική στατική» και «Κοινωνική δυναμική»: Συστατικά στοιχεία της κοινωνίας και μεθοδολογικές αρχές

Σύμφωνα με τον Κοντ υπάρχουν κάποια σταθερά συστατικά στοιχεία που διασφαλίζουν την σταθερότητα του κοινωνικού συστήματος. Αυτά είναι η οικογένεια, η θρησκεία, η κοινωνική συνείδηση, το αίσθημα της κοινωνικής αλληλεγγύης και του κοινωνικού καθήκοντος (όπως αυτά εκφράζονται στο «πνεύμα» της εκάστοτε εποχής), η κοινωνική, καθολική συναίνεση και ο κοινωνικός καταμερισμός των δραστηριοτήτων. Οι δύο «νόμοι» που εγγυώνται την κοινωνική σύνθεση και οργάνωση της κοινωνίας, άρα και της κοινωνικής ευταξίας, είναι ο «νόμος της έλξης» και ο «νόμος της αρμονίας».

Πιο συγκεκριμένα, τους νόμους της «έλξης» και της «αρμονίας» ο Κοντ τους δανείζεται από τη νευτώνεια φυσική. Η αναλογία με την έλξη των σωμάτων και της κοσμικής αρμονίας είναι προφανέστατη στο σύστημα σκέψης του Κοντ για την κοινωνία και την κοινωνική ζωή. Η «φυσική κατάσταση» της κοινωνίας είναι η αρμονική συνύπαρξη των ανθρώπων, οι οποίοι έλκονται αυθόρμητα μεταξύ τους για να συνθέσουν το κοινωνικό σύνολο. Τα στοιχεία της κοινωνίας (οι άνθρωποι, οι θεσμοί, τα κοινωνικά γεγονότα) έλκονται μεταξύ τους με ένα φυσικό, αυτόματο, αυθόρμητο τρόπο έτσι ώστε να συνθέτουν την οργανική ολότητα της κοινωνίας.

Η οικογένεια συνιστά το θεσμό στον οποίο οι άνθρωποι έλκονται αμοιβαία και αυθόρμητα και συγκροτούν την ολότητα του θεσμού αυτού. Η οικογένεια για τον Κοντ είναι η θεμελιακή συστατική μονάδα της κοινωνικής ολότητας και αυτό γιατί η οικογένεια αναλαμβάνει την ηθική και πνευματική διαπαιδαγώγηση και την κοινωνικοποίηση των ανθρώπων. Με αυτό τον τρόπο συμβάλει αποφασιστικά στην ενότητα και τη συνοχή της κοινωνίας.

Το «πνεύμα» της εποχής ως το σύνολο των ιδεών, αντιλήψεων, των ηθικών αρχών και των κανόνων που ρυθμίζουν την κοινωνική ζωή των ανθρώπων συνιστά ένα ιδιαίτερα σημαντικό συστατικό στοιχείο της κοινωνικής τάξης. Η καθολική

κοινωνική συναίνεση ως προς το «πνεύμα» συμβάλλει στην διατήρηση του κοινωνικού ιστού. Η συναίνεση εκφράζεται μέσα από την ανάπτυξη της κοινωνικής συνείδησης, του αισθήματος της κοινωνικής αλληλεγγύης και του καθήκοντος. Η αναγνώριση και ευρεία αποδοχή των ιδεών, των ηθικών αρχών και των κανόνων, δηλαδή αυτών που συνιστούν τον «πνεύμα», συμβάλλουν καίρια και αποφασιστικά στην εξασφάλιση και διατήρηση της κοινωνικής ενότητας, συνοχής και της αρμονίας.

Ως ιστορικό παράδειγμα «πνεύματος» ο Κοντ αναφέρει τη θρησκεία, η οποία εκφράζει και αντιπροσωπεύει μια πνευματική δύναμη που εγγυάται την ασφαλή και εύτακτη ρύθμιση της κοινωνικής ζωής. Οι άνθρωποι, κατά τον Κοντ, έχουν την ανάγκη απεύθυνσης σε μια ανώτερη δύναμη, σε μια πηγή πνευματικής αυθεντίας. Στην εποχή, όμως, της επιστήμης και της βιομηχανίας το ρόλο της θρησκείας θα έπρεπε να τον αναλάβει μια νέα θρησκεία, η «θετική θρησκεία» ή αλλιώς η «νέα θρησκεία της Ανθρωπότητας». Οι άνθρωποι δεν θα απέβλεπαν σε μια υπερφυσική, ανώτερη δύναμη ως την πηγή εξήγησης των φαινομένων και ως πηγή ηθικών αρχών και κανόνων βάσει των οποίων θα ρύθμιζαν την κοινωνική τους ζωή και τις κοινωνικές τους δραστηριότητες. Η νέα «θετική θρησκεία», η θρησκεία της Ανθρωπότητας θα έπρεπε να πιστεύει στον Άνθρωπο, στο σύνολο της Ανθρωπότητας και στα επιτεύγματά της.

Ένα ακόμη σταθεροποιητικό, συστατικό στοιχείο της κοινωνικής ολότητας είναι ο καταμερισμός της εργασίας. Για τον Κοντ, η διαφοροποίηση των λειτουργιών και ο συνδυασμός των κοινωνικών δραστηριοτήτων συνέβαινε αυθόρμητα μέσα από την αμοιβαία έλξη. Αυτή η αμοιβαία έλξη βασιζόταν στην συνειδητοποίηση της ανάγκης του καταμερισμού των δραστηριοτήτων, στην κοινωνική αλληλεγγύη και στην συναίσθηση του καθήκοντος. Επομένως, μέσω του καταμερισμού της εργασίας, δηλαδή της διαφοροποίησης και του συνδυασμού των δραστηριοτήτων, τα στοιχεία της κοινωνίας συνδέονταν οργανικά, ως μέλη ενός οργανισμού έτσι ώστε να διασφαλιστεί η αναπαραγωγή αυτού του οργανισμού μέσω της ικανοποίησης των ζωτικών κοινωνικών αναγκών.

Κατά τον Κοντ, η μελέτη και η αποκάλυψη των «νόμων» της κοινωνικής συνύπαρξης και της αρμονίας μας επιτρέπει και τη μελέτη των «νόμων» μετεξέλιξης και μεταβολής των κοινωνιών. Οι στατικές και οι δυναμικές όψεις της κοινωνικής πραγματικότητας θα πρέπει να μελετώνται μαζί, χωρίς να διακρίνονται. Επομένως, στο σύστημα σκέψης του Κοντ η «τάξη» και η εξέλιξη («πρόοδος») είναι εγγενείς συνθήκες της κοινωνικής ζωής.

Την «κοινωνική δυναμική» τη διατύπωσε ο Κοντ ως την εξέλιξη, τη διαδοχή της κοινωνίας μες στον ιστορικό χρόνο σε τρία στάδια. Πρόκειται για το «νόμο των τριών σταδίων» βάσει του οποίου ο Κοντ ερμήνευσε την εξέλιξη του ανθρώπινου πνεύματος και της κοινωνικής οργάνωσης. Όπως προαναφέρθηκε, έκανε λόγο για τρία στάδια: «θεολογικό», «μεταφυσικό» και «θετικό». Μια σημαντική συμβολή του Κοντ ήταν ότι ανέδειξε την αξία της ιστορικής έρευνας και της μεθόδου της ιστορικής συγκριτικής ανάλυσης. Η μελέτη του παρόντος απαιτούσε την διερεύνηση της ιστορικής πορείας, του τρόπου με τον οποίο διαμορφώθηκε ιστορικά το παρόν. Το προβληματικό, όμως, στοιχείο της ανάλυσής του έγκειται στο ότι εξέλαβε ως δεδομένη την εξέλιξη, την πρόοδο των κοινωνιών, χωρίς να εξετάζει κοινωνιολογικά τις αιτίες της μεταβολής ούτε και τη σχέση των ιδεών με τις κοινωνικές σχέσεις.⁷ Η θέση της ιστορικής εξέλιξης του Κοντ είναι εξελικτική, με την έννοια ότι η κοινωνία μεταβαίνει σε καθορισμένα στάδια και η μετεξέλιξή της ταυτίζεται με την πρόοδο.

Έχει ενδιαφέρον να δούμε το πώς αντιλαμβάνεται ο Κοντ την έννοια της εξέλιξης και της μεταβολής των κοινωνιών. Το γεγονός ότι συναρθρώνει την τάξη με την πρόοδο μαρτυρά την θετικιστική αντίληψη της προόδου ως «εξέλιξης της τάξης». Η ιστορική μελέτη της προέλευσης, της πορείας και της μεταβολής των μορφών κοινωνικής οργάνωσης και των πνευματικών μορφών αποσκοπεί στη διερεύνηση του τρόπου της ιστορικής διαμόρφωσης των παρούσων μορφών κοινωνικής οργάνωσης και του ανθρώπινου πνεύματος αλλά και στην πρόβλεψη των μελλοντικών μορφών. Η δυνατότητα πρόβλεψης δίνει τη δυνατότητα σχεδιασμού μέσω ρυθμιστικών παρεμβάσεων. Η «θετική πολιτική» του Κοντ συνίσταται στην εφαρμογή της κοινωνιολογικής γνώσης των «νόμων» της κοινωνικής συνύπαρξης και τάξης. Η «θετική πολιτική» είχε στόχο την παρέμβαση ώστε να εξαλειφθούν οι κοινωνικές εντάσεις και συγκρούσεις στη συγκαιρινή του εποχή του βιομηχανικού καπιταλισμού, χωρίς όμως να θίγεται η κοινωνική τάξη και οι κοινωνικές ιεραρχίες. Επομένως, η «θετική πολιτική» απέβλεπε στην διάχυση των «νόμων» της αρμονίας, της «φυσικής τάξης» της κοινωνικής ζωής, και στην επικράτηση του θετικού πνεύματος όχι μόνο στην επιστήμη αλλά και στην κοινωνική ζωή και στις συνειδήσεις των ανθρώπων. Η θετική, λοιπόν, κοινωνιολογία θα μελετούσε και θα αναδείκνυε, κατά τον Κοντ, τους «φυσικούς νόμους» της κοινωνικής ζωής (έλιξη, αρμονία, εξέλιξη, συσσώρευση μάθησης και πλούτου). Η «θετική πολιτική» θα αξιοποιούσε αυτή τη γνώση, αφενός

---

⁷ Μ. Ν. Αντωνοπούλου, *Οι κλασσικοί της κοινωνιολογίας: Κοινωνική θεωρία και νεότερη κοινωνία*, Σαββάλας, Αθήνα 2008, σ. 74.

προβλέποντας τις ενδεχόμενες μελλοντικές εξελίξεις και αφετέρου παρεμβαίνοντας με πολιτικά προγράμματα δράσης ώστε να μετριαστούν οι κοινωνικές οδύνες και να επιλυθούν τα κοινωνικά προβλήματα.

Συνοψίζοντας, θα μπορούσαμε να πούμε ότι η «θετική φιλοσοφία» του Κοντ, η οποία υποστήριζε τη «θετική κοινωνιολογία» («κοινωνική φυσική») και τη «θετική πολιτική», ήταν μια απολογητική θεωρητική-φιλοσοφική προσέγγιση της κοινωνίας του βιομηχανικού καπιταλισμού. Το «θετικό πνεύμα», το οποίο είχε προσφέρει την τεχνολογική ανάπτυξη και τη συγκρότηση του βιομηχανικού συστήματος παραγωγής μέσω της αξιοποίησης των επιτευγμάτων των φυσικών επιστημών, ήταν το ανώτατο στάδιο εξέλιξης του ανθρώπινου πνεύματος. Θα έπρεπε όμως να επεκταθεί στο κοινωνικό σύνολο μέσω της αναγνώρισης των ιδεών, των ηθικών αρχών και των κανόνων του ώστε να αποτελέσει το συνολικό πνεύμα της κοινωνίας, με άλλα λόγια μια νέα θρησκεία, που θα εξασφάλιζε την ενότητα, τη συνοχή και την αρμονία της κοινωνίας, δηλαδή τη «φυσική της κατάσταση», κατά τον Κοντ.

Εμίλ Ντιρκέμ

(Emile Durkheim, 1858-1917)

Ο Εμίλ Ντιρκέμ υπήρξε για πολλούς ο πατέρας της κοινωνιολογίας, καθώς ήταν αυτός που εφάρμοσε πιο συστηματικά τη «θετική» μέθοδο έρευνας για τη μελέτη και ανάλυση των κοινωνικών φαινομένων. Ως το πρότυπο, θα μπορούσαμε να πούμε, θετικιστή κοινωνιολόγου, ο Ντιρκέμ επιχείρησε τόσο στα θεωρητικά και μεθοδολογικά του κείμενα όσο και στις συστηματικές πρωτοπόρες έρευνές του να θεμελιώσει και να εφαρμόσει την εμπειρική παρατήρηση και την επαγωγική γενίκευση. Εβρισκόμενος ιστορικά σε μια περίοδο έντονων αντιθέσεων, ανατροπών και μετασχηματισμών, ο Ντιρκέμ απέβλεπε στην συγκρότηση της κοινωνιολογίας ως μιας «επιστήμης της ηθικής», η οποία θα αναζητούσε τους «νόμους» που διέπουν ή θα έπρεπε να διέπουν την κοινωνική ζωή, και ως εκ τούτου μιας επιστήμης «πρακτικής», η οποία θα πρόσφερε τις λύσεις διεξόδου από τα σύγχρονα οξεία προβλήματα της αστικής, νεωτερικής, καπιταλιστικής κοινωνίας.⁸ Σημαντικά του έργα είναι τα εξής: *Ο καταμερισμός της εργασίας* (1893), *Αρχές κοινωνιολογικής μεθόδου* (1895), *Η αυτοκτονία* (1897), *Στοιχειώδεις μορφές θρησκευτικής συνείδησης* (1912).

---

⁸ Μ. Ν. Αντωνοπούλου, *Οι κλασικοί της κοινωνιολογίας: Κοινωνική θεωρία και νεότερη κοινωνία*, Σαββάλας, Αθήνα 2008, σ. 192.

Η συμβολή του στο θεωρητικό και μεθοδολογικό εξοπλισμό της θετικιστικής, εμπειρική κοινωνιολογίας είναι πλούσια και αποφασιστική. Ο Ντιρκέμ εφάρμοσε την «αιτιακή μέθοδο» προσπαθώντας να διερευνήσει τα αίτια των κοινωνικών φαινομένων. Πέρα από τη διερεύνηση των αιτιών αναζητούσε και τη «λειτουργία» των κοινωνικών φαινομένων μες το εκάστοτε κοινωνικό σύνολο. Στην έρευνά του για το κοινωνικό φαινόμενο της αυτοκτονίας, του εκούσιου, δηλαδή, θανάτου, ανέπτυξε τη «μέθοδο των συνακόλουθων μεταβολών», εξετάζοντας μια σειρά παραγόντων, όπως η συνοχή της ομάδας και του κοινωνικού συνόλου, οι θρησκευτικές δοξασίες, η μορφή της ατομικής συμπεριφοράς (εγωιστική, αλτρουιστική, ανομική), η οικογενειακή κατάσταση, προκειμένου να δει κατά πόσο και αν αυτοί οι παράγοντες αποτελούν αιτίες του φαινομένου της αυτοκτονίας. Επίσης, χρησιμοποιούσε και άλλους παράγοντες, όπως η κοινωνική τάξη, το φύλο, η εθνότητα, ως μεταβλητές ελέγχου για να διαπιστώσει κατά πόσο συμβάλλουν ή όχι στη συχνότητα των αυτοκτονιών. Ο Ντιρκέμ είχε εισαγάγει με αυτό τον τρόπο την ερευνητική μέθοδο, που αργότερα ονομάστηκε «πολυπαραγοντική ανάλυση» και η οποία αποτελεί βασική μέθοδο της θετικιστικής, εμπειρικής κοινωνιολογίας.

Επίσης, χρησιμοποιούσε και την ιστορική και συγκριτική μέθοδο, προκειμένου να μελετήσει και συγκρίνει κοινωνικούς θεσμούς σε διαφορετικές ιστορικές κοινωνίες. Η ιστορική μέθοδος για τον Ντιρκέμ θα έπρεπε να είναι θετική και όχι θεωρησιακή, δηλαδή θα έπρεπε να βασίζεται σε εμπειρικά δεδομένα, τα οποία θα συλλέγονταν μέσω της εθνολογικής (επιτόπιας) παρατήρησης, στατιστικών δεδομένων, δημογραφικών στοιχείων και αρχείων. Άσκησε κριτική στην εξελικτική θεωρία του Κοντ για τη μετάβαση των κοινωνιών από το ένα στο άλλο ιστορικό στάδιο-καθεστώς, καθώς η προσέγγιση αυτή βασιζόταν κατά τον Ντιρκέμ σε υποθέσεις, οι οποίες δεν ήταν εμπειρικά επαληθεύσιμες. Με την αναζήτηση συγκεκριμένων γεγονότων, δεδομένων θα μπορούσε να προχωρήσει στη σύγκριση μεταξύ των θεσμών (π.χ. της οικογένειας) σε διαφορετικές ιστορικές κοινωνίες και να ανακαλύψει το σταθερό χαρακτήρα τους. Με αυτό τον τρόπο θα μπορούσε να διατυπώσει και γενικευτικές προτάσεις, εμπειρικά επαληθεύσιμες (επαγωγική γενίκευση).

Η βασική αρχή της μεθοδολογίας της κοινωνιολογικής έρευνας για τον Ντιρκέμ συνίσταται στην θεώρηση των κοινωνικών γεγονότων, δηλαδή του αντικειμένου μελέτης της κοινωνιολογικής επιστήμης, ως αντικειμενικών,

δεδομένων, ως «πραγμάτων» ('choses' – 'things').⁹ Τα κοινωνικά γεγονότα υπάρχουν αντικειμενικά διαθέσιμα για συστηματική, εμπειρική παρατήρηση από τον κοινωνικό ερευνητή, ο οποίος θα πρέπει με τη σειρά του να εφαρμόζει τον πρώτο, θεμελιώδη κανόνα της κοινωνιολογικής μεθόδου, την εγκατάλειψη των προϋποθέσεων και των προκαταλήψεων του. Ο αντικειμενικός ερευνητής είναι η ενσάρκωση του «επιστημονικού νου» (*επιστημονική συνείδηση*), ο οποίος διακρίνεται από τον «υποκειμενικό νου» (*μεροληπτική συνείδηση*).¹⁰ Η αντικειμενικότητα του ερευνητή και του υπό μελέτη αντικειμένου συνιστά τη μεθοδολογική και θεωρητική βάση της θετικιστικής κοινωνιολογίας, την οποία επιχείρησε να συγκροτήσει και να εδραιώσει ο Ντιρκέμ τόσο σε θεωρητικό και μεθοδολογικό όσο και σε ερευνητικό επίπεδο.

Βασικές εννοιολογήσεις:

1) Κοινωνία – Άτομο – Συλλογική συνείδηση

Για τον Ντιρκέμ η κοινωνία είναι η ηθική ενότητα των ανθρώπων. Η κοινωνία συγκροτείται με την αυθόρμητη συνένωση των ατόμων. Η κοινωνική συνύπαρξη, που προκύπτει από την αυθόρμητη κοινωνικότητα των ανθρώπων, ενέχει ηθικότητα και βασίζεται στην κοινωνική αλληλεγγύη. Ο Ντιρκέμ θεωρεί ότι η ηθικότητα είναι συμφυής με την κοινωνικότητα και η κοινωνική αλληλεγγύη με τον κοινωνικό δεσμό. Αυτό που συνέχει και διαμορφώνει την κοινωνία και τα άτομα είναι η συλλογική συνείδηση και οι κοινωνικοί θεσμοί, που επιβάλλουν τις ηθικές ρυθμίσεις.

Η συλλογική συνείδηση είναι το σύνολο των αντιλήψεων, των ιδεών και των συναισθημάτων και των ρυθμιστικών αρχών, που είναι κοινά για τα μέλη μιας κοινωνίας. Η συλλογική συνείδηση διαμορφώνει την ατομική ηθική συνείδηση του καθενός και υπερβαίνει έτσι τον καθένα. Η συλλογική συνείδηση και οι συλλογικές παραστάσεις, που την συνθέτουν, είναι αυτόνομες ως προς τα άτομα και ανεξάρτητες από αυτά, είναι ωστόσο παρούσες στις ατομικές συνειδήσεις. Αυτό σημαίνει ότι η

⁹ Μ. Ν. Αντωνοπούλου, *όπ.π.*, σ. 202.

¹⁰ Ε.Ντιρκάμ, *Οι κανόνες της κοινωνιολογικής μεθόδου*, μετ.-επιμ. Α.Μ.Μουσοπούρου, Gutenberg, Αθήνα 1987, σ. 49. Για τη «θετική» στάση που πρέπει να κρατά ο επιστήμονας απέναντι στην κοινωνική πραγματικότητα ο Ντιρκέμ υποστηρίζει ότι «η αρχή μας λοιπόν δεν υπονοεί μεταφυσική σύλληψη ούτε φιλοσοφική θεώρηση περί της θεμελιώδους φύσης των όντων. Εκείνο που απαιτείται είναι ο κοινωνιολόγος να βάζει τον εαυτό του στην ίδια διανοητική στάση που χαρακτηρίζει τον φυσικό επιστήμονα ή τον χημικό ή τον φυσιολόγο όταν επιχειρεί να εισχωρήσει σε μια μέχρι στιγμής ανεξάρτητη περιοχή του επιστημονικού χώρου. Όταν εισχωρεί στον κοινωνικό κόσμο, πρέπει να συναισθάνεται ότι βρίσκεται μπροστά σε γεγονότα που οι νόμοι τους είναι τόσο απροσδόκητοι όσο ήταν οι νόμοι της ζωής πριν την εποχή της βιολογίας. Πρέπει να είναι έτοιμος για ανακαλύψεις που θα τον αναστατώσουν».

συλλογική συνείδηση δεν είναι βραχύβια όσο η ατομική βιογραφία αλλά μεταβιβάζεται από γενιά σε γενιά. Για τον Ντιρκέμ, η συλλογική συνείδηση συνιστά «ηθικό γεγονός», με την έννοια ότι διαθέτει τη δύναμη να επιβάλλεται στα κοινωνικά άτομα και να διαμορφώνει τον τρόπο σκέψης και συμπεριφοράς μέσω των ρυθμιστικών κανόνων και ηθικών αρχών που θέτει. Με αυτό τον τρόπο διασφαλίζει την ηθική ενότητα, συνοχή της κοινωνίας.

Στις «πρωτόγονες» και στις προκαπιταλιστικές κοινωνίες, η συλλογική συνείδηση είναι συμπαγής, συνεκτική και καθολική, με την έννοια ότι η ατομική συνείδηση ταυτίζεται πλήρως με τη συλλογική συνείδηση και δεν παρατηρείται κάποια ατομική διαφοροποίηση ως προς τις αρχές, τις ιδέες και τις πεποιθήσεις που υπαγορεύει η συλλογική συνείδηση. Αντιθέτως, στις σύγχρονες νεωτερικές κοινωνίες ο Ντιρκέμ παρατηρεί ότι η συλλογική συνείδηση είναι πιο ευέλικτη και πιο διαφοροποιημένη, λόγω της εξειδίκευσης και της διαφοροποίησης των ατόμων στο πλαίσιο του σύγχρονου καταμερισμού της εργασίας και των δραστηριοτήτων. Εν τούτοις, εξακολουθεί να λειτουργεί συνεκτικά και να επιβάλλεται στα κοινωνικά άτομα.

Το άτομο για τον Ντιρκέμ είναι κοινωνικό και ιστορικό ον. Είναι δημιούργημα της κοινωνίας. Αυτή η θέση της προτεραιότητας της κοινωνίας έναντι του ατόμου είναι βασική θεωρητική και μεθοδολογική αρχή του Ντιρκέμ. Για αυτό το λόγο υποστηρίζει ότι δεν πρέπει να καταφεύγουμε σε έννοιες όπως η ανθρώπινη φύση, οι οποίες υπονοούν μια υπερϊστορική, υπερκοινωνική ουσία του ανθρώπου. Το ανθρώπινο άτομο διαμορφώνεται ως κοινωνικό άτομο κάθε φορά στο πλαίσιο των ηθικών, κοινωνικών και υλικών σχέσεων της εκάστοτε ιστορικής κοινωνίας. Οι αντιλήψεις, οι ιδέες, οι πεποιθήσεις, τα συναισθήματα, η συμπεριφορά και οι πρακτικές του ατόμου διαμορφώνονται και καθορίζονται από τις συλλογικές παραστάσεις και τους ηθικούς κανόνες και αρχές, έτσι όπως οι πρώτες (συλλογικές παραστάσεις) εκφράζονται στη συλλογική συνείδηση και οι δεύτερες (ηθικές ρυθμίσεις, αρχές, υποχρεώσεις) υποστηρίζονται από τους κοινωνικούς θεσμούς. Τα αίτια των κοινωνικών φαινομένων θα πρέπει να αναζητούνται στο «κοινωνικό υπόστρωμα» και στη συλλογική συνείδηση, δηλαδή στους παράγοντες αυτούς που διαμορφώνουν τα άτομα και την κοινωνία και είναι «πραγματικοί», υπάρχουν αντικειμενικά και επιβάλλονται στα άτομα, και επομένως μπορούν να μελετηθούν.

Η προτεραιότητα της κοινωνίας έναντι του ατόμου δεν αποτελεί μόνο θεωρητική και μεθοδολογική αρχή για τον Ντιρκέμ αλλά και ιστορικό γεγονός.

Υποστηρίζει συγκεκριμένα ότι ακόμα και στις νεότερες κοινωνίες όπου πριμοδοτείται και αναπτύσσεται η έννοια του αυτόνομου υποκειμένου και των δικαιωμάτων του, θα πρέπει να κατανοηθεί αυτός ο «ατομισμός» ως ιστορικό προϊόν της ανάπτυξης του καταμερισμού της εργασίας και της κοινωνικής διαφοροποίησης. Προχωρά και στη διάκριση μεταξύ «ηθικού ατομισμού» και «ωφελμιστικού ατομισμού», εγωισμού, ο οποίος αποτελεί αρνητική, παθολογική εκδοχή του πρώτου. Ο «ηθικός ατομισμός» συνιστά ένα «ηθικό αξίωμα, ένα σύνολο αντιλήψεων, ιδεών, πεποιθήσεων, ένας τρόπος κατανόησης του ρόλου και της σημασίας του ανθρώπινου ατόμου, μια μορφή “συλλογικής συνείδησης”, που εκφράζει την πραγματικότητα της νεότερης ευρωπαϊκής κοινωνίας», όπως υποστηρίζει η Μ.Ν.Αντωνοπούλου.¹¹

2) Κοινωνικά γεγονότα

Το αντικείμενο μελέτης της επιστήμης της κοινωνιολογίας κατά τον Ντιρκέμ, είναι τα «κοινωνικά γεγονότα», οι αιτίες τους και ο τρόπος λειτουργίας τους μες την κοινωνία και, πιο συγκεκριμένα, η «λειτουργία» τους ως προς την αναπαραγωγή της κοινωνίας ως συνεκτικής ενότητας. Τα «κοινωνικά γεγονότα» καθίστανται αντικείμενο μελέτης γιατί υπάρχουν αντικειμενικά και επιβάλλονται στα κοινωνικά άτομα. Η «φύση» τους, ο τρόπος ύπαρξής τους είναι αυτός των «πραγμάτων». Ως «πράγματα», λοιπόν, ως κάτι που υπάρχει αντικειμενικά «εκεί έξω», ως δεδομένο και είναι έτσι διαθέσιμο στην συστηματική εμπειρική μελέτη από τον κοινωνιολόγο-ερευνητή.

Τα «κοινωνικά γεγονότα», όπως τα ορίζει ο Ντιρκέμ, δεν είναι τα περιστασιακά συμβάντα. Τα κοινωνικά γεγονότα είναι οι κανόνες, οι ρυθμίσεις που δεσμεύουν την ανθρώπινη συμπεριφορά και τις οποίες υιοθετούν και αφομοιώνουν τα κοινωνικά άτομα μέσω της κοινωνικοποίησής τους. Πρόκειται για «αποκρυσταλλωμένες, τυποποιημένες μορφές κοινωνικής συμπεριφοράς και δράσης».¹² Τέτοιες αποκρυσταλλωμένες μορφές κανόνων και ρυθμίσεων είναι οι νόμοι, οι θεσμοί, οι ηθικοί κανόνες, τα ήθη και τα έθιμα μιας κοινωνίας. Αυτοί οι συγκεκριμένοι κάθε φορά τρόποι κοινωνικής συμπεριφοράς και πρακτικής καταγράφονται στις συλλογικές παραστάσεις και στη συλλογική συνείδηση μιας κοινωνίας. Η συλλογική συνείδηση οριοθετεί και προσδιορίζει τα «κοινωνικά γεγονότα».

¹¹ Μ. Ν. Αντωνοπούλου, *Οι κλασικοί της κοινωνιολογίας: Κοινωνική θεωρία και νεότερη κοινωνία*, Σαββάλας, Αθήνα 2008, σ. 196.

¹² Οπ.π, σ. 204.

Η διαμόρφωση ή/και η γέννηση αυτών των εννοιών, των κανόνων, των ρυθμιστικών αρχών της συμπεριφοράς πραγματοποιείται σε περιστάσεις συλλογικής εμπειρίας (π.χ.: θρησκευτικές τελετουργίες, άλλων μορφών τελέσεις), όπου τα άτομα δρουν από κοινού. Με αυτό τον τρόπο, επιβεβαιώνονται οι συλλογικές παραστάσεις (συλλογικές αντιλήψεις, έννοιες, κανόνες και αρχές, που ρυθμίζουν τη συλλογική κοινωνική ζωή) και η «ιερότητα», όπως λέει ο Ντιρκέμ, της κοινωνικής συνύπαρξης. Η εδραίωση των κανόνων επιτυγχάνεται με την επανάληψη των τρόπων κοινωνικής συμπεριφοράς και πρακτικής στο βαθμό που να αποκτούν μια *ακαμψία*, η οποία σηματοδοτεί την αποκρυστάλλωσή τους.¹³

Κοινωνική αλληλεγγύη και οι μορφές της

Όπως είδαμε προηγουμένως, η αυθόρμητη κοινωνικότητα των ανθρώπων, η οποία παράγει την συνένωση των ατόμων, είναι συμφυής προς την ηθικότητα. Η κοινωνία για τον Ντιρκέμ νοείται ως μια ηθική ενότητα, μια κοινότητα ατόμων που συναινεί ως προς το σύνολο των αξιών, των ιδεών και των κανόνων της κοινωνικής τους συνύπαρξης, συμβίωσης. Επομένως, η κοινωνική αλληλεγγύη ως ηθικό φαινόμενο, ως ένα είδος αμοιβαιότητας υποστηρίζει τον κοινωνικό δεσμό, την κοινωνική συνύπαρξη με τη μορφή της αρμονικής συνύπαρξης των ατόμων. Η αντίληψη του Ντιρκέμ για την «φυσική κατάσταση» της κοινωνίας ως αυτής όπου τα άτομα συνυπάρχουν με όρους σύμπνοιας, συναίνεσης και αρμονίας φαίνεται να υποστηρίζει την ταύτιση σχεδόν του κοινωνικού δεσμού με τον ηθικό δεσμό. Η εκάστοτε μορφή κοινωνικής αλληλεγγύης είναι ο τρόπος συνοχής της κοινωνίας, ο οποίος διαμορφώνει την κοινωνική δράση και τις κοινωνικές σχέσεις.¹⁴ Ο Ντιρκέμ κάνει λόγο για δύο μορφές, τύπους κοινωνικής αλληλεγγύης: την *α)* «μηχανική αλληλεγγύη» και την *β)* «οργανική αλληλεγγύη».¹⁵

¹³ Ε.Ντιρκάιμ, *Οι κανόνες της κοινωνιολογικής μεθόδου*, μετ.-επιμ. Λ.Μ.Μουσούρου, Gutenberg, Αθήνα 1987, σ. 77. Ο Ντιρκέμ ορίζει το κοινωνικό γεγονός ως εξής: «κοινωνικό γεγονός ως τον κάθε τρόπο συμπεριφοράς, μονιμότερο, καθιερωμένο, ή όχι, που είναι ικανός να ασκεί εξωτερικό περιορισμό στο άτομο, ως τον οποιονδήποτε τρόπο συμπεριφοράς που είναι καθολικός σε μια δεδομένη κοινωνία και υπάρχει αυτόνομα και ανεξάρτητα από τις ατομικές του εκδηλώσεις».

¹⁴ Μ. Ν. Αντωνοπούλου, *Οι κλασσικοί της κοινωνιολογίας: Κοινωνική θεωρία και νεότερη κοινωνία*, Σαββάλας, Αθήνα 2008, σ. 197.

¹⁵ Ρ. Αρόν, *Η εξέλιξη της κοινωνιολογικής σκέψης*, μετ. Μ. Λυκούδης, Γνώση, Αθήνα 2008, σ. 443-4. Ο Ραυμόν Αρόν συνοψίζει τις δύο μορφές αλληλεγγύης του Ντιρκέμ ως εξής: «Μηχανική αλληλεγγύη είναι, για να χρησιμοποιήσουμε την έκφραση του Ντιρκέμ, η αλληλεγγύη μέσω της ομοιότητας. Όταν αυτή η μορφή αλληλεγγύης κυριαρχεί σε μια κοινωνία, τα άτομα διαφέρουν ελάχιστα μεταξύ τους. Όντας μέλη της ίδιας κοινότητας, μοιάζουν μεταξύ τους γιατί δοκιμάζουν τα ίδια αισθήματα, γιατί ενστερνίζονται τις ίδιες αξίες, γιατί αναγνωρίζουν τα ίδια πράγματα ως ιερά. Η κοινωνία έχει συνοχή γιατί τα άτομα δεν έχουν ακόμη διαφοροποιηθεί. Η αντίθετη μορφή αλληλεγγύης, η λεγόμενη

Η «μηχανική αλληλεγγύη» απαντάται στις «πρωτόγονες», ομοιογενείς κοινωνίες, όπου παρατηρείται κοινωνική ομοιομορφία και ομοιογένεια ατόμων, απουσία ή/και υποτυπώδης καταμερισμός εργασίας και αδιαφοροποίητη, συμπαγής και καθολική συλλογική συνείδηση. Ο Ντιρκέμ χρησιμοποιεί τον όρο «μηχανική» γιατί θεωρεί ότι ο τρόπος με τον οποίο συνέχονται τα στοιχεία μιας τέτοιας κοινωνίας είναι ανάλογος με αυτόν ενός ανόργανου σώματος. Η ατομική συνείδηση και η πράξη δεν διαφοροποιείται καθόλου από την συλλογική συνείδηση και τους κανόνες που υπαγορεύει. Όπως λέει τα κοινωνικά κύτταρα «δεν έχουν δική τους ενέργεια, όπως τα κύτταρα ενός ανόργανου σώματος».¹⁶

Η «οργανική αλληλεγγύη» εντοπίζεται, κατά τον Ντιρκέμ, στις σύγχρονες, νεωτερικές κοινωνίες του διευρυμένου καταμερισμού εργασίας και δραστηριοτήτων, της εξειδίκευσης, της ατομικής διαφοροποίησης και της «οργανικής» συνδεσμοποίησης μεταξύ ατόμων και λειτουργιών και της εύκαμπτης και διαφοροποιημένης συλλογικής συνείδησης.¹⁷ Την «οργανική αλληλεγγύη» ο Ντιρκέμ τη θεωρεί ως μια ανώτερη μορφή αλληλεγγύης, καθώς στηρίζεται στην αλληλεξάρτηση και τη συνεργασία των ατόμων και συνεπάγεται το αίσθημα της ατομικής πληρότητας.

οργανική, είναι αυτή στην οποία η συναίνεση, η συνεκτική δηλαδή ενότητα της κοινότητας, απορρέει από ή εκφράζεται με την διαφοροποίηση. Τα άτομα δεν είναι όμοια, αλλά διαφέρουν, και η συναίνεση πραγματώνεται ακριβώς επειδή διαφέρουν».

¹⁶ E.Durkheim, *The division of labour in society*, London, The Free Press, 1960, σ.130-1. Συγκεκριμένα αναφέρει: «Η αλληλεγγύη που προκύπτει από την ομοιότητα είναι στο μέγιστο δυνατό σημείο όταν η συλλογική συνείδηση αγκαλιάζει πλήρως το σύνολο της συνείδησής μας και συμπίπτει μαζί της σε όλα τα σημεία [...] Αυτή τη στιγμή η ατομικότητά μας είναι μηδενική. Τα κοινωνικά κύτταρα που μπορούν να έχουν συνοχή μόνον δι' αυτού του τρόπου μπορούν να δρουν στον βαθμό που δεν έχουν δική τους ενέργεια, όπως τα κύτταρα των ανόργανων σωμάτων. Είναι γι' αυτό που προτείνουμε να ονομάζουμε αυτή την αλληλεγγύη μηχανική. Ο όρος δεν σημαίνει ότι δημιουργείται με μηχανικά και τεχνικά μέσα. Την ονομάζουμε έτσι κατ' αναλογία της συνοχής που συνδέει τα στοιχεία ενός ανόργανου (άνυχου) σώματος, σε αντίθεση με εκείνη που δημιουργεί μια ενότητα από τα στοιχεία ενός ζώντος σώματος. Αυτό που νομιμοποιεί τον όρο είναι ότι ο σύνδεσμος που ενώνει το άτομο με την κοινωνία είναι καθ' όλα ανάλογος με εκείνον που προσδένει ένα πράγμα με ένα πρόσωπο. Η ατομική συνείδηση, ιδωμένη υπό αυτό το φως, είναι ένα απλό εξάρτημα του συλλογικού τύπου [της κοινωνίας] και παρακολουθεί όλες τις κινήσεις του, όπως ένα αντικείμενο που κατέχεται ακολουθεί εκείνες του κατόχου του» [μετ. Μ.Ν. Αντωνοπούλου, ό.π., σ. 247-8].

¹⁷ E.Durkheim, ό.π., σ. 130-1. Ο Ντιρκέμ ορίζει την «οργανική αλληλεγγύη» ως εξής: «Ενώ ο προηγούμενος τύπος συνεπάγεται ότι τα άτομα ομοιάζουν μεταξύ τους, αυτός ο τύπος προϋποθέτει τις διαφορές τους. Ενώ ο πρώτος είναι δυνατός μόνον στον βαθμό που το άτομο αφομοιώνεται από τη συλλογική προσωπικότητα, ο δεύτερος είναι δυνατός μόνο εφόσον ο καθένας έχει μια σφαίρα δράσης, που είναι γι' αυτόν ιδιαίτερη, έχει δηλαδή μια προσωπικότητα. Είναι απαραίτητο συνεπώς η συλλογική συνείδηση να αφήνει ανοικτό ένα μέρος της ατομικής συνείδησης ούτως ώστε οι ειδικές λειτουργίες να μπορούν να εδραιωθούν εκεί [...]. Όσο περισσότερο αυτή η περιοχή επεκτείνεται, τόσο ισχυροποιείται η συνοχή που είναι αποτέλεσμα αυτής της αλληλεγγύης [...]. Αυτή η αλληλεγγύη ομοιάζει με αυτήν που παρατηρούμε ανάμεσα στα ανεπτυγμένα ζώα. Κάθε όργανο, εντέλει, έχει την ειδική φυσιολογία του, την αυτονομία του» [μετ. Μ.Ν. Αντωνοπούλου, ό.π., σ. 248].

Πιο συγκεκριμένα, στη σύγχρονη κοινωνία λόγω της φυσικής (αύξηση του αριθμού των ανθρώπων) και ηθικής-επικοινωνιακής (αύξηση του αριθμού των επαφών και των ανταλλαγών) πυκνότητας, τα άτομα διαφοροποιούνται αναλαμβάνοντας διαφορετικά έργα, επαγγέλματα και δραστηριότητες. Ο κοινωνικός καταμερισμός της εργασίας έρχεται να συντονίσει αυτές τις πολλαπλές και διαφορετικές δραστηριότητες, έτσι ώστε να ικανοποιηθούν οι ανάγκες αναπαραγωγής του κοινωνικού συστήματος.¹⁸ Ο καταμερισμός της εργασίας αποκτά τη σημασία του νευρικού συστήματος που ρυθμίζει τις επιμέρους λειτουργίες του κοινωνικού οργανισμού, κατά τον Ντιρκέμ. Το κοινωνικό σύστημα παίρνει τη μορφή ενός βιολογικού οργανισμού, ενός οργανικού συστήματος. Τα επιμέρους καθήκοντα που αναλαμβάνονται από τα άτομα είναι συμπληρωματικά μεταξύ τους όπως και η λειτουργία των επιμέρους οργάνων ενός ζωντανού οργανισμού. Σε αυτές λοιπόν, τις συνθήκες της οργανικής σύνδεσης των ατόμων και των ρόλων που επιτελούν διαμορφώνεται μια αντίστοιχη συνείδηση, ένας τρόπος δράσης και ήθους που παίρνει τη μορφή της αλληλεγγύης. Η αναγνώριση της συμπληρωματικότητας και της αλληλεξάρτησης μεταξύ των ατόμων υποστηρίζει και υποστηρίζεται από μια κοινωνική ηθική της αλληλεγγύης.

Βιβλιογραφία

Μ. Ν. Αντωνοπούλου, *Οι κλασικοί της κοινωνιολογίας: Κοινωνική θεωρία και νεότερη κοινωνία*, Σαββάλας, Αθήνα 2008.

Ρ. Αρόν, *Η εξέλιξη της κοινωνιολογικής σκέψης*, μετ. Μ. Λυκούδης, Γνώση, Αθήνα 2008.

E.Durkheim, *The division of labour in society*, London, The Free Press, 1960.

---

¹⁸ Μ. Ν. Αντωνοπούλου, *Οι κλασικοί της κοινωνιολογίας: Κοινωνική θεωρία και νεότερη κοινωνία*, Σαββάλας, Αθήνα 2008, σ. 242. Η Αντωνοπούλου επισημαίνει ότι «οι κοινωνίες που παρουσιάζουν αύξηση της “φυσικής” και συγχρόνως της “ηθικής πυκνότητας” παρουσιάζουν παραλλήλως και υψηλότερο ποσοστό κοινωνικής διαφοροποίησης, πράγμα που συνεπάγεται τη δημιουργία και την επέκταση του κοινωνικού καταμερισμού της εργασίας, όπως και τη διαμόρφωση της οργανικής αλληλεγγύης, την ανάπτυξη δηλαδή οργανικών δεσμών μεταξύ των ανθρώπων».

Ε.Ντυρκάιμ, *Οι κανόνες της κοινωνιολογικής μεθόδου*, μετ.-επιμ. Λ.Μ.Μουσούρου, Gutenberg, Αθήνα 1987.

Μ.Χορκχάμερ-Τ.Β.Αντόρνο, *Διαλεκτική του Διαφωτισμού*, μετ. Λ.Αναγνώστου, επιμ. Γ.Κουζέλης, επίμετρο Κ.Ψυχοπαίδης, Νήσος, Αθήνα 1996, σ. 64.

Χ.Μαρκούζε, *Λόγος και επανάσταση: Ο Χέγκελ και η γένεση της κοινωνικής θεωρίας*, μετ. Γ.Λυκιαρδόπουλος, Ύψιλον, Αθήνα 1985.